

## A R T Y K U Ł Y I R O Z P R A W Y

ANDRZEJ TURKOWSKI  
*Uniwersytet Warszawski*

STUDIUM MARGINALIZACJI — ANDRZEJ DRAWICZ  
W POLSKIEJ PRZESTRZENI OPINII O ROSJI\*

WSTĘP

Zamierzam tu ukazać proces kształtowania się struktur polskich debat na temat stosunków polsko-rosyjskich i polityki wschodniej po roku 1989, śledząc wybrane wątki trajektorii kariery i funkcjonowania w sferze publicznej znanego rusycysty, tłumacza, działacza opozycyjnego, publicysty oraz polityka Andrzeja Drawicza (1939–1997). W tym kontekście przedstawię interpretację paradoksu losów Drawicza w III RP, co ma istotne znaczenie dla wyjaśnienia kształtu wspomnianych struktur.

Zmiany w Polsce, które nastąpiły po porozumieniu Okrągłego Stołu, przyniosły szczyt wpływów Drawicza w polskich elitach, czego oznaką była nominacja na stanowisko prezesa Komitetu do spraw Radia i Telewizji. Jednak już niecałe siedem lat później Drawicz żalił się na izolację wśród elit, co przejawiało się odmową drukowania jego tekstów przez czołowe media „postsolidarnościowe”.

Ten nieoczekiwany rozwój sytuacji najczęściej wiązany jest z zaangażowaniem Drawicza po stronie elit postkomunistycznych (Wojciechowski

---

Adres do korespondencji: andrzej.turkowski@uw.edu.pl; ORCID: 0000-0003-3946-7049

\* Artykuł powstał w ramach projektu finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki (nr 2015/17/b/hs6/04161).

2000). W czasie kampanii prezydenckiej w 1995 roku poparł on bowiem kandydata SLD. Dominujące interpretacje konfliktu z elitami postsolidarnościowymi skupiają się na odtworzeniu źródeł decyzji byłego opozycjonisty. Najczęściej lokowane są one w sferze psychologicznej, w tym w osobowości samego Drawicza (Romanowski 1997), w emocjach polskich elit (Wspomnienie... 1997) czy też w absolutyzowaniu przez ich przedstawicieli własnych wyborów politycznych (Przebinda 1996).

Można jednak wątpić, czy ostry konflikt z elitami postsolidarnościowymi, między innymi z Adamem Michnikiem, który w swojej działalności publicznej sam znacząco przyczynił się do legitymizacji liberalnej frakcji obozu postkomunistycznego (Zarycki 2009), da się wytłumaczyć wyłącznie podjęciem przez Drawicza współpracy z politykami SLD. Ponadto wiarygodność interpretacji skupionych na sferze psychologicznej podważa fakt, że zbliżone napięcia czy nawet konflikty dotyczyły także innych wybitnych intelektualistów zajmujących się tematyką relacji polsko-rosyjskich, na przykład Andrzeja Walickiego.

Należy przy tym zauważyć, że wspomniane wyjaśnienia oddają szersze tendencje do analizowania polskiego życia politycznego przez pryzmat czynników psychologicznych, w tym przez pryzmat osobowości czołowych polityków (zob. np. Gdula 2016). Tego rodzaju tendencjom do psychologizowania w myśleniu społecznym można przeciwstawić podejście oparte na „autonomii socjologii” (Popper 1968). Proponowana tu interpretacja zjawiska marginalizacji Drawicza polega przede wszystkim na wzięciu pod uwagę kontekstu strukturalnego — ewolucji postaw i dyskursów na temat stosunków polsko-rosyjskich cechujących główne frakcje polskich elit po 1989 roku. Dzięki temu można dostrzec, że postawa Drawicza w odniesieniu do wspomnianych tematów, choć jeszcze na początku transformacji sytuowała go w głównym nurcie przestrzeni publicznej, to w połowie ostatniej dekady XX wieku stała w konflikcie z dominującymi dyskursami tworzonymi przez członków elity postsolidarnościowej.

## ZAŁOŻENIA TEORETYCZNE

### Przestrzeń opinii, peryferyjne pole władzy

Niniejsze rozważania wpisują się w tradycję analizy pola Pierre’a Bourdieu (Hilgers, Mangez 2015). Przyjmując relacjonalne podejście do analizy świata społecznego i stawiając w centrum badań ustrukturyzowane sieci relacji, francuski socjolog przekonuje jednocześnie, że „pola nie można skonstruować w oderwaniu od jednostek, gdyż nośnikami informacji, ko-

niecznych do analiz statystycznych, są jednostki lub pojedyncze instytucje” (Bourdieu, Wacquant 2001, s. 90), co uzasadnia umieszczenie w centrum analizy badanej przestrzeni społecznej postaci Drawicza — jako „jednostki epistemologicznej”, będącej nośnikiem cech istotnych dla poszczególnych sektorów pola (Bourdieu 1984). Analizy struktury pola przez pryzmat jednostek można znaleźć w pracach samego Bourdieu (1975) oraz innych socjologów (Lebaron 2017; Georgakakis, Lebaron 2018).

W celu zachowania głównych założeń topografii społecznej Bourdieu i jednocześnie uwzględnienia stosunkowo chaotycznego charakteru badanej przestrzeni społecznej do konceptualizacji badań wykorzystane będzie pojęcie przestrzeni opinii. Stosujący je Ronald Jacobs i Eleanor Townsley charakteryzują przestrzeń opinii jako „wyjątkowo wpływową część politycznej przestrzeni publicznej elit; to jest tę część infrastruktury komunikacji publicznej, w której elity naszych ogromnych, złożonych społeczeństw dyskutują poważne sprawy będące przedmiotem wspólnego zainteresowania” (Jacobs, Townsley 2011, s. 13). Według amerykańskich socjologów współczesna przestrzeń opinii znajduje się na skrzyżowaniu trzech pól: dziennikarskiego, politycznego i akademickiego, z których „rekrutowani są” aktorzy zabierający głos w przestrzeni opinii.

Rekonstruując strukturę polskiej przestrzeni opinii, przyjmuję założenie o istnieniu efektu homologii<sup>1</sup> między jej kształtem a kształtem polskiego pola władzy na różnych etapach: w okresie późnego PRL-u i w pierwszych latach po transformacji 1989 roku. Według Tomasza Zaryckiego (2011) co najmniej od lat siedemdziesiątych najważniejszy podział wśród polskich elit był związany z ich postawą wobec Moskwy jako centrum imperialnego, którego Polska była quasi-kolonią. Po przełomie 1989 roku początkowo podział wewnątrz polskich elit strukturyzował stosunek do spuścizny komunistycznej i dominacji sowieckiej. W tym okresie polskie elity były podzielone na dwa zasadnicze obozy: tych, którzy reprezentowali upadły reżim — obóz postkomunistyczny, oraz tych, którzy byli w opozycji do niego — obóz postsolidarnościowy (Grabowska 2004).

Główny materiał empiryczny, który posłużył do odtworzenia struktury przestrzeni opinii, obejmuje 47 wywiadów pogłębionych z członkami polskiej elity<sup>2</sup>, którzy uczestniczyli w debatach dotyczących stosunków

---

<sup>1</sup> Bourdieu zdefiniował pojęcie homologii jako „podobieństwo w różnicy” (Bourdieu, Wacquant 2001). Ujmuje ono zjawisko odtwarzania się struktury, a więc także głównych podziałów istniejących w polu władzy, w innych polach społecznych.

<sup>2</sup> Wywiady z zachowaniem anonimowości zostały przeprowadzone na potrzeby rozprawy doktorskiej (Turkowski 2020).

polsko-rosyjskich i polskiej polityki wschodniej, a analiza relacji między przedstawicielami poszczególnych frakcji w przestrzeni opinii opiera się na analizie dyskursu prasowego.

### Dwie tradycje w polskim myśleniu politycznym o Wschodzie

Do opisanego struktury przestrzeni opinii na temat Rosji i polityki wschodniej zostaną także wykorzystane odwołania do dwóch głównych tradycji polskiego myślenia politycznego dotyczącego stosunków polsko-rosyjskich — tradycji „realistycznej” i „prometejskiej”.

Badacze historii idei lokują historyczne korzenie tych dwóch głównych nurtów w XIX (Borkowicz 2007), a nawet w XVIII wieku (Bromke 1967). Z jednej strony została wtedy wypracowana koncepcja sojuszu przeciwko imperialnemu centrum; z drugiej — po upadku powstania styczniowego rozwinął się alternatywny program realistów politycznych, którzy argumentowali za koniecznością porozumienia z caratem. Po drugiej wojnie światowej tradycja „realistyczna” była obecna w oficjalnych dyskursach narzucanych przez partię komunistyczną (Bromke 1967), natomiast myśl „prometejską” rozwijały głównie ośrodki emigracyjne, na czele z paryską „Kulturą”, a z czasem przeniknęła ona w szeregi opozycji demokratycznej (zob. np. Kowal 2018, s. 171–196). Oba nurty opowiadały się za odmiennymi rozwiązaniami wyzwań geopolitycznych powracających w polityce zagranicznej. Po 1989 roku w dyskursie „realistycznym” głównym podmiotem polityki wschodniej była prorosyjska elita rządząca, a w „prometejskim” — antyimperialnie nastawione elity poszczególnych części imperium sowieckiego, na czele z ukraińską, a także rosyjską demokratyczną inteligencją. „Realiści” byli bardziej skłonni do tłumaczenia napiętych stosunków polsko-rosyjskich polską „rusofobią”, „prometeiści” zaś w podobny sposób postrzegali dążenia imperialistyczne po stronie Rosji.

### TRAJEKTORIA KARIERY ANDRZEJA DRAWICZA W OKRESIE PRL

Andrzej Drawicz urodził się w Warszawie w 1932 roku. W II RP jego ojciec należał do elity urzędniczej (w czasie wojny został zamordowany przez NKWD), co z jednej strony wyposażało przyszłego rusycystę w zasoby kapitału kulturowego, a zarazem — stanowiło obciążenie, zwłaszcza w początkowym okresie PRL (Chudziński, Komorowski, Rydzewski 1996, s. 3). Mimo utrudnień związanych z pochodzeniem w 1950 roku Drawicz

rozpoczął studia polonistyczne na Uniwersytecie Warszawskim, jednocześnie wstąpił do Związku Młodzieży Polskiej — co miało oddawać jego aprobatę dla zachodzących zmian (Szczukin 1998, s. 9). Jeszcze w czasie studiów w obrębie jego zainteresowań pojawiła się literatura rosyjska/radziecka (Drawicz 1989a). W 1951 roku zadebiutował w przestrzeni opinii jako krytyk literacki na łamach tygodnika „Wieś”.

Ważnym wydarzeniem w okresie studenckim Drawicza było zaangażowanie się w działalność Studenckiego Teatru Satyryków (Prac 1994; Goldfar 1980), który grupował elitę inteligencką wpisującą się w nurt „rewizjonistyczny” (zob. np. Friszke 1994, s. 133–169); z jednej strony popierającą ustrój socjalistyczny, z drugiej zaś korzystającą ze stopniowego poluzowania kontroli ideologicznej nad sferą kultury (i wymuszającą to poluzowanie).

W 1957 roku Drawicz po raz pierwszy pojechał do ZSRR jako korespondent „Sztandaru Młodych” — czasopisma, którego redakcja popierała zmiany związane z „odwilżą” (zob. np. Sasanka 2018). Podczas tej podróży nawiązał kontakty z rosyjską inteligencją, a na spotkaniu w Związku Pisarzy Radzieckich zetknął się z „twardogłową” krytyką popaździernikowej liberalizacji w PRL, co — jak można przypuszczać — zwiększyło jego dystans wobec marksistowskiej ortodoksji (Drawicz 1989a).

Ważnym wydarzeniem odzwierciedlającym stopniowo rosnącą autonomię Drawicza wobec oficjalnej części przestrzeni opinii było wydanie przez niego w 1968 roku podręcznika *Literatura radziecka 1917–1967. Pisarze rosyjscy*. Była to pierwsza pozycja rusycystyczna odchodząca od dotychczasowych schematów interpretacyjnych (np. klasowej interpretacji utworów), przez co lokowała się w opozycji do dogmatycznego podejścia istniejących wówczas podręczników (Szczukin 1998, s. 11–12; Semczuk 1998, s. 23–24). Kolejnym ważnym etapem na drodze ku opozycyjnej części przestrzeni opinii było opublikowanie przez Drawicza w 1974 roku książki *Zaproszenie do podróży. Szkice o literaturze rosyjskiej XX wieku*. Została w niej uwzględniona twórczość pisarzy znajdujących się poza oficjalnym kanonem literatury w ZSRR, a w konsekwencji autor otrzymał dwunastoletni zakaz wjazdu do tego kraju.

Kolejne lata przyniosły zdecydowane zaangażowanie Drawicza w działalność opozycyjną — w 1975 roku podpisał „list 59”, rok później został współpracownikiem KOR-u, a jednocześnie władze nałożyły nań zakaz druku. Swoją aktywność przeniósł więc do opozycyjnej, nieoficjalnej części przestrzeni opinii. Został między innymi członkiem zespołu redakcyjnego podziemnego kwartalnika „Zapis”.

Stopniowo zajął miejsce, obok Jerzego Giedroycia i paryskiej „Kultury”, wśród najważniejszych intelektualistów przybliżających polskiej inteligencji twórczość rosyjskich artystów pozostających w opozycji do systemu komunistycznego (Golińczak 2009, s. 94–104). Znajdowali się oni tym samym w opozycji zarówno do oficjalnych kontaktów polsko-sowieckich „w duchu Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej” (Majewski, Reszka 2002; Gasztold-Señ 2019, s. 200–204), jak i do tej części opozycyjnie nastawionych intelektualistów, którzy z obojętnością lub wrogością odnosili się do „wszystkiego, co rosyjskie” (zob. Ostrowski 1987; por. Targalski 2014).

Można zatem umieścić Drawicza w wąskiej grupie polskich ludzi kultury-znawców Rosji, obok Wiktora Woroszylskiego, Krzysztofa Zanussiego czy Andrzeja Walickiego. Nie będąc bezpośrednio zaangażowanymi w tworzenie dyskursów politycznych, mogli oni korzystać z relatywnej autonomii sfery kultury (w szczególności po 1956 roku). Co ważne, ich aktywność obejmowała także działalność o charakterze quasi-politycznym — stymulowanie kontaktów między inteligentkimi elitami Polski i Rosji.

\* \* \*

Lata osiemdziesiąte przyniosły dalsze zaangażowanie Drawicza w działalność opozycyjną, co pociągnęło za sobą internowanie w 1981 roku. Później kontynuował działalność naukową w Instytucie Filologii Rosyjskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego i otrzymał habilitację.

W 1982 roku nawiązał współpracę z „Tygodnikiem Powszechnym”. Jak pokazuje Grzegorz Przebinda (1998), etap tej współpracy przypadający na lata osiemdziesiąte był okresem szczytowych wpływów Drawicza w przestrzeni opinii PRL. Oprócz silnej pozycji samego „Tygodnika” oraz relatywnej jedności sił opozycyjnych kluczowe znaczenie miał tutaj fakt, że w drugiej połowie dekady Drawicz przybliżał polskim elitom przemiany zachodzące w ZSRR, związane z polityką pierestrojki zainicjowaną przez Gorbaczowa. Wobec podważania znaczenia reform Gorbaczowa przez wpływowe ośrodki w opozycyjnej części polskiej przestrzeni opinii — w tym przede wszystkim przez paryską „Kulturę” (Golińczak 2009, s. 235–236; Grochowska 2014, s. 241; Heller 1989, s. 247–259) — Drawicz i „Tygodnik” odgrywali kluczową rolę jako popularyzatorzy czy też swoisty „pas transmisyjny” wyczekiwanym przemian. Jednocześnie pozytywna ocena polityki radzieckiego lidera ukazała różnice dzielące Drawicza od wpływowego emigracyjnego ośrodka w Paryżu. Pogłębiały się one w kolejnych latach.

## PRZESTRZEŃ OPINII PO 1989 ROKU

## Pozycja Drawicza po przełomie 1989 roku

Przełom roku 1989 otworzył nowy rozdział w transformacji polskiej przestrzeni opinii. Podobnie jak w przypadku całej polskiej elity stanowił on moment zwrotny w trajektorii kariery Drawicza. Dzięki dokonaniom opozycyjnym, wzmocnionym „kombatanckim” epizodem internowania, w okres postkomunistycznej historii Polski wchodził on jako członek wąskiej elity opozycyjnej. Kiedy w 1989 roku z inicjatywy Tadeusza Mazowieckiego uzyskał nominację na ważne politycznie stanowisko prezesa tzw. Radiokomiteu, „Gazeta Wyborcza” entuzjastycznie informowała o tym w artykule zatytułowanym *Nasz prezes* (Gazeta Wyborcza 1989).

Jednak niespełna sześć lat później drogi Drawicza i zdecydowanej części elity Solidarności — w tym środowiska „Gazety Wyborczej” — się rozeszły. W 1995 roku, po trzynastu latach współpracy, publikacji artykułu Drawicza odmówił „Tygodnik Powszechny”. Zasłużony opozycjonista żalił się na swoją izolację:

„Rynek prasowy zrobił się jednolity. Dawniej cenilem sobie «Wprost», lewicowo-centrowe apolityczne pismo. A teraz jest to agresywna szczekaczka, rzucająca się na trzeciorzędne materiały UOP. Mój ulubiony «Tygodnik Powszechny» stał się pismem frontowym. Zbyt ten krajobraz się ujednolicił. Widzę to po sobie. «Wprost» mnie nie chce, «Gazeta» nie chce, w «Tygodniku Powszechnym» inna opcja (Drawicz, Bikont, Szczesna 1996).

Postaram się rzucić światło na ten „zwrot akcji” w karierze polskiego rusycysty i działacza politycznego.

## Transformacja w przestrzeni opinii

Kształt polskiej przestrzeni opinii po roku 1989 na poziomie najbardziej ogólnym był wynikiem procesu załamywania się systemu komunistycznego i transformacji społeczno-politycznej. Ważną dla kształtu przestrzeni opinii cechą polskiej transformacji był jej ewolucyjny charakter (Staniszki 2001; Kolasa-Nowak 2010, s. 25–26). Jednym z rezultatów ograniczonego zasięgu zmian było współlistnienie elementów „starego” i „nowego” (także na poziomie elit) czy też hybrydowość nowego systemu (Staniszki 1995).

Biorąc pod uwagę, że większość oficjalnych dyskursów dotyczących stosunków z Rosją/ZSRR w okresie PRL-u należała do skompromitowa-

nego ideologicznego rdzenia systemu, transformacja ustrojowa stworzyła w przestrzeni opinii na temat Rosji i Wschodu silne zapotrzebowanie na „nową” wiedzę dotyczącą polityki wschodniej, co z kolei sprzyjało głębszej wymianie elit. Znajduje to potwierdzenie w częstym w owym czasie podnoszeniu problemu braku kompetentnych kadr (Zajączkowski 1990; Bieleń 1991; Pawłowski 1992). Po ponad czterdziestoletnim okresie dominacji tradycji „realistycznej”, do której odwoływała się narracja PZPR, otworzyło to drogę do oficjalnej części przestrzeni opinii ideom „prometejskim” — dotychczas obecnym głównie w środowiskach emigracyjnych (na czele z paryską „Kulturą”) oraz wśród części opozycji demokratycznej.

Po 1989 roku na fali instytucjonalizacji działalności środowisk opozycyjnych powstawały nowe organizacje zajmujące się tworzeniem dyskursów w sprawach wschodnich, w tym Ośrodek Studiów Wschodnich (OSW) oraz Studium Europy Wschodniej (SEW). Obie instytucje można postrzegać jako filary bieguna „prometejskiego” w owym czasie, obok wspomianej paryskiej „Kultury” czy „Gazety Wyborczej”. W polu politycznym zaś idee „prometejskie” dochodziły do głosu w aktywności członków Obywatelskiego Klubu Parlamentarnego (Kowal 2018, s. 452–453).

Jednocześnie ewolucyjny charakter transformacji stwarzał szanse na odnalezienie się w nowych realiach części elit związanych ze strukturami PRL, tych, które reprezentowały podejście bliższe tradycji „realistycznej”. Dobrym tego przykładem może być postać Stanisława Ciosa pełniącego funkcję ambasadora RP w Moskwie w latach 1989–1996. Jeszcze w 1988 roku powołano Centrum Badań Radzieckich na Uniwersytecie Warszawskim, wkrótce zmieniło ono nazwę na Centrum Badań Wschodnich. Wraz z niektórymi mediami „postkomunistycznymi”, na przykład tygodnikiem „Przegląd”, oraz częścią elit politycznych (przede wszystkim skupionych w SDRP/SLD i PSL) powstała w ten sposób instytucjonalna podstawa bieguna „realistycznego”.

### Zarys struktury

Oprócz podziału na część „realistyczną i prometejską” zarys struktury przestrzeni opinii na temat relacji polsko-rosyjskich i polityki wschodniej należy uzupełnić o drugi wymiar, rozciągnięty między dominującym biegunem, na którym można zlokalizować przedstawicieli polskiej elity przyznających priorytet w polskiej polityce zagranicznej dążeniom do integracji ze strukturami zachodnimi (ujmowanym pod hasłem „powrotu do Europy”), a biegunem zdominowanym, w pobliżu którego pojawiały się opinie domagające się nadania większego znaczenia polityce wschodniej



(często odwołujące się do hasła „Polski jako pomostu między Wschodem a Zachodem”). Ów podział przebiegał wewnątrz obozu „prometejskiego” i „realistycznego” (Turkowski 2020, s. 151–68).

W dyskusjach na temat polityki wschodniej opozycja między elitami zlokalizowanymi wokół tych dwóch biegunów dotyczyła relacji między zachodnim a wschodnim wektorem polskiej polityki zagranicznej. Członkowie elity położeni bliżej pierwszego bieguna („powrót do Europy”) posługiwali się formułą wieloletniego szefa polskiej dyplomacji Krzysztofa Skubiszewskiego: „szanse polskiej polityki wschodniej są funkcją sukcesów polskiej polityki na Zachodzie”. Ich oponenti za Jerzym Giedroyciem głosili natomiast, że „pozycja kraju na Zachodzie będzie tym lepsza, im silniejsza będzie pozycja Polski w Europie Wschodniej”.

Uwzględnienie tego podziału w przestrzeni opinii pozwala zrozumieć nieoczywiste „sojusze dyskursywne” wewnątrz polskich elit. Na przykład polityka ministra Skubiszewskiego wywoływała krytykę jako nadmierne skupiona na relacjach z Zachodem zarówno ze strony paryskiej „Kultury” (Hofman, Unger 2010, s. 74; zob. też Skubiszewski, Stańczyk 2016, s. 142), jak i promującego na scenie politycznej idee w duchu „realistycznym” postkomunistycznego PSL (zob. „Polityka wschodnia Polski” 1995, s. 29–30). Pozwala także na interpretację ostrej krytyki polskiej polityki wschodniej ze strony Jerzego Giedroycia, powszechnie uważanego za inspiratora owej polityki (Turkowski 2019).

### Ewolucja struktury przestrzeni opinii:

Drawicz, Michnik i Giedroyc o Rosji i nie tylko

Proces marginalizacji bieguna „realistycznego” w przestrzeni opinii na temat Rosji (w relacji do bieguna „prometejskiego”) zostanie ukazany na podstawie relacji trzech intelektualistów — Andrzeja Drawicza, Adama Michnika i Jerzego Giedroycia. Ze względu na ich duży prestiż w gronie polskich elit mogą oni zostać uznani za wyrażających (i kształtujących) postawy szerszych frakcji owych elit. Zgodnie z przyjętym tu założeniem Drawicz i Giedroyc mogą być postrzegani jako reprezentanci skrajnych biegunów: „realistycznego” i „prometejskiego”, a postać Adama Michnika — jako ilustracja ewolucji głównego nurtu przestrzeni opinii.

Jak już zostało powiedziane, w okresie PRL Drawicza i środowisko „Kultury” łączyło przybliżanie działalności antykomunistycznie nastawionych przedstawicieli rosyjskiej inteligencji („innej Rosji”). Zmiany w wyniku pierestrojki oraz porozumienia Okrągłego Stołu przyniosły jednak różnice między Drawiczem i Michnikiem z jednej strony a Giedroyciem

i „Kulturą” z drugiej. Zarówno Drawicz, jak i Michnik należeli do tej części sił opozycyjnych, które poparły proces szukania porozumienia z PZPR. Nic więc dziwnego, że po wyborach w czerwcu 1989 roku podkreślali oni pozytywne skutki, jakie przyniosła dla Polski gorbaczowowska polityka pierestrojki, i wskazywali na wspólnotę interesów między siłami reformatorskimi w Polsce i w ZSRR (Drawicz 1989b). Jednocześnie krytycznie odnosili się do poglądów głoszonych przez ugrupowania kontestujące porozumienie okrągłostołowe — domagające się bardziej stanowczej postawy wobec ZSRR (Michnik 1989). Wysoka zgodność ich poglądów kontrastuje ze stanowiskiem Giedroycia, który sytuował się bliżej domagających się bardziej radykalnych działań ze strony sił opozycyjnych (Kornat 2007).

Różnica wokół tempa i sposobu odchodzenia od dziedzictwa PRL w pełni ujawniła się w okresie sprawowania przez Drawicza funkcji przewodniczącego Komitetu ds. Radia i Telewizji „Polskie Radio i Telewizja” (wrzesień 1989 – styczeń 1991). Jako prezes Radiokomitetu Drawicz popierał ewolucyjny charakter zmian, co przejawiało się między innymi w polityce ograniczonej wymiany kadr w telewizji publicznej (Ligarski, Majchrzak 2016). Taka postawa ściągnęła na niego falę krytyki ze strony zwolenników radykalnych zmian, wyrażanej także na łamach „Kultury”, gdzie znany rusycysta nazwany został „apostosem miłosierdzia dla telewizyjnej nomenklatury” (Jastrun 1990; zob. też „I Panu Bogu świeczkę, I diabłu ogarek...” 1990). W późniejszych latach postawa Drawicza na stanowisku prezesa Radiokomitetu była łączona z doniesieniami o jego współpracy z SB w charakterze tajnego współpracownika (zob. np. Kania, Targalski, Marosz 2013).

Początek 1990 roku na polskiej scenie politycznej przyniósł rywalizację między premierem Mazowieckim a Lechem Wałęsą, lansującym koncepcję „przyspieszenia” w odchodzeniu od porozumień Okrągłego Stołu (Dudek 2016, s. 105–108; 2019). Oprócz kontekstu wewnętrznego wysunięcie hasła przyspieszenia było związane z szybko zmieniającą się sytuacją międzynarodową. Marzec 1990 roku przyniósł ogłoszenie deklaracji niepodległości przez Litewską Socjalistyczną Republikę Radziecką. Giedroyc jeszcze na kilka dni przedtem opublikował w „Kulturze” list do Obywatelskiego Klubu Parlamentarnego, w którym apelował o jak najszybsze uznanie tej deklaracji („Od redakcji” 1990). W kwietniu do sprawy na łamach „Gazety Wyborczej” odniósł się Michnik. Z jednej strony krytykował on naciski wywierane przez Gorbaczowa na władze litewskie po ogłoszeniu deklaracji niepodległości, stwierdzając, że państwo polskie powinno uczynić wszystko, by zapobiec siłowemu zdławieniu litewskich dążeń, z drugiej — nie przyłączył się do postulatów płynących z Paryża (Mich-

nik 1990). W artykule opublikowanym w styczniu 1991 roku, dzień po szturmie radzieckich komandosów na wieżę telewizyjną w Wilnie, Michnik po raz kolejny potępił politykę władz ZSRR, jednocześnie wskazując na ograniczone możliwości działania państwa polskiego, a więc *de facto* wsparł postawę polskich władz, które nie zdecydowały się na uznanie niepodległości Litwy (Michnik 1991b). W tym czasie Giedroyc (1990) zdecydowanie krytykował dotychczasową politykę rządu polskiego.

Przejawem procesu „przyspieszenia” było publiczne postawienie przez Wałęsę na początku 1990 roku kwestii wycofania wojsk radzieckich z Polski (Dudek 2019). Najbardziej radykalna, a zarazem pozostająca poza układem rządzącym część obozu solidarnościowego wysuwała takie postulaty jeszcze przed utworzeniem rządu Mazowieckiego. Także „Kultura” w numerze ze stycznia 1990 roku krytycznie oceniała brak postawienia tej kwestii w relacjach polsko-sowieckich (Wydarzenia... 1990)<sup>3</sup>.

Adam Michnik wyraził poparcie dla tego postulatu dopiero w lipcu 1991 roku, komentując rozwiązanie Układu Warszawskiego (Michnik 1991c). Z kolei Andrzej Drawicz pozostawał po drugiej stronie sporu wokół postulatów „przyspieszenia” jeszcze pod koniec roku 1991. Sam był zresztą „ofiara” ofensywy politycznej Wałęsy<sup>4</sup>, gdy żegnał się ze stanowiskiem prezesa Radiokomitetu po zwycięstwie przywódcy Solidarności w wyborach prezydenckich<sup>5</sup>. W artykule z września 1991 roku (Drawicz 1991b), krytycznie komentował fakt, iż prezydent Wałęsa złożenie wizyty w Moskwie uzależnił od wyprowadzenia wojsk sowieckich. Retrospektywnie poparł też negatywne stanowisko rządowe w sprawie uznania niepodległości Litwy.

\* \* \*

Postępujący w 1991 roku kryzys w ZSRR zrodził (lub też ujawnił) różnice między Michnikiem i Drawiczem. Ten drugi po dłuższej prze-

---

<sup>3</sup> Jerzy Giedroyc ostrzej stawiał tę sprawę w prywatnej korespondencji z Czesławem Miłoszem, pisząc: „Gdy Wałęsa wystąpił z postulatem wycofania wojsk sowieckich, został zdezawuowany przez Mazowieckiego. Głupota tych ludzi graniczy prawie z targowicą” (Kornat 2012, s. 373).

<sup>4</sup> Osobista niechęć Drawicza do Wałęsy była często wspominana w kontekście jego wyborów politycznych po 1991 roku (zob. np. Skaradziński 1997).

<sup>5</sup> Co ciekawe, po odejściu z Radiokomitetu Drawicz znalazł zatrudnienie w Zakładzie Literatur Wschodniosłowiańskich PAN na fali zerwania ciągłości z „ideologiczno-propagandową” rusycystyką doby PRL (Rzetelska-Feleszko 1998). W tej roli, jak sam przyznawał, jego skłonność do zwolnienia „skompromitowanych” pracowników była silniejsza niż w roli prezesa Radiokomitetu (Drawicz 1997, s. 189).

rwie, w marcu 1991 roku, opublikował reportaż z Rosji (Drawicz 1991a). Z jednej strony podobnie jak wcześniej Michnik (1991a) podkreślał dużą niepewność co do kierunku zmian politycznych i procesu demokratyzacji w ZSRR, z drugiej — krytykował polskie media, w tym „Gazetę Wyborczą”, za zbyt alarmistyczne doniesienia na temat sytuacji w ZSRR. Co istotne, podobna krytyka — dotycząca dominacji „rusofobicznego” nastawienia w polskiej przestrzeni opinii — będzie w kolejnych latach nieodłącznym elementem stanowiska reprezentantów frakcji „realistycznej”, w tym Stanisława Bielenia, Bronisława Łagowskiego czy Andrzeja Walickiego (zob. Szelaąg, Bielen 2014; Walicki 2019; Łagowski 2016).

Jak już zostało powiedziane, jedną z głównych kwestii, wokół których w polskiej przestrzeni opinii ogniskował się podział między reprezentantami bieguny „prometejskiego” i „realistycznego”, była ocena stopnia zagrożenia przez odradzający się rosyjski imperializm. Ze strony redaktora paryskiej „Kultury” ostrzeżenia przed tym zjawiskiem pojawiają się już w roku 1992 (Hofman, Unger 2010, s. 91). Z ust Adama Michnika otwarta deklaracja na temat zagrożenia dla Polski ze strony Rosji pada w grudniu 1994 roku. Komentując rozpoczęcie rosyjskiej operacji wojskowej w Czeczenii, redaktor „Gazety Wyborczej” stwierdził: „[o]d dziś Polacy znów będą bać się Rosji” (Michnik 1994). Z kolei Andrzej Drawicz — krytykujący „zbyt alarmistyczny” ton doniesień z Rosji — w wywiadzie przeprowadzonym w maju 1994 roku (a więc już po deklaracji Michnika) przekonywał, że „[n]ie ma w tym momencie powodu, by bać się Rosji” (Drawicz, Beres 1994) — co stawiało go w otwartej opozycji wobec nie tylko „Kultury”, lecz także „Gazety Wyborczej”.

Kolejny ważny punkt obrazujący strukturalne podziały między Drawiczem (a szerzej obozem „realistycznym”) a „prometejską” częścią przestrzeni opinii dotyczy stosunku do liberalnie nastawionej rosyjskiej inteligencji. Różnica w ocenie ewolucji sytuacji politycznej w jelicynowskiej Rosji skutkowałą krytycznym stosunkiem Drawicza do przedstawicieli rosyjskiej inteligencji. W tekście z grudnia 1993 roku stwierdzał, że od rosyjskiej inteligencji oczekiwałby „nie tyle politykowania, co myślenia” (Drawicz 1993; zob. też Drawicz, Bikont, Szczęsna 1996). Należy tutaj zauważyć, że krytyczna ocena postaw rosyjskiej inteligencji także w późniejszych latach była przedstawiana przez intelektualistów bliższych biegunowi „realistycznemu”, wywołując oburzenie przedstawicieli konkurencyjnej frakcji (Zarycki 2004, s. 621–623).

W 1995 roku Andrzej Drawicz objął stanowisko doradcy ds. polityki wschodniej premiera Józefa Oleksego, a następnie poparł kandydaturę Aleksandra Kwaśniewskiego na fotel prezydenta (Drawicz 1995). Tłuma-

cząc swoją decyzję, miał wskazywać na obóz postkomunistyczny jako jedyną „rozsądną” siłę polityczną, na tle „rusofobicznych” postaw prezentowanych przez inne partie (Bieleń 1997; Przebinda 1996). Decyzję Drawicza można interpretować jako reakcję na wspomniany proces marginalizacji dyskursów w duchu „realistycznym” w dominującej części przestrzeni opinii.

Bezpośrednie zaangażowanie się Drawicza w sprawy polityczne, tym razem zdecydowanie po stronie elit postkomunistycznych, wywołało kulminację napięcia także w relacjach z Michnikiem i „Gazetą Wyborczą” oraz — jak się wydaje — ostateczne rozejście się ich dróg. Ujawniło się to przy okazji sprawy „tajnego listu” Longina Pastusiaka na temat polityki wschodniej Polski. W trakcie kampanii wyborczej przed wyborami prezydenckimi w 1995 roku „Gazeta Wyborcza” zarzuciła elitom postkomunistycznym chęć podważania prozachodniego kierunku polskiej polityki zagranicznej, co miało wynikać z „dziedzictwa zależności” wobec Moskwy. Przyczyną krytycznych uwag pod adresem SLD było poufne pismo na temat polityki wschodniej rozesłanie przez Longina Pastusiaka do posłów tej formacji. Zawarta w nim silna krytyka polskiej polityki wschodniej obejmowała wiele elementów charakterystycznych dla obozu „realistycznego”, w tym między innymi uprzedzenia i brak pragmatyzmu ze strony polskich elit w relacjach z Rosją (Gazeta 1995a).

W komentarzu do listu dziennikarz „Gazety Wyborczej” uznał dokument za „prześiąknięty PRL-owską mentalnością” i „wasalnym kompleksem wobec rosyjskiego kolosa” (Stasiński 1995). Kierownictwo SLD, na czele z ubiegającym się o prezydenturę Kwaśniewskim, zdystansowało się wobec treści listu (Gazeta 1995b)<sup>6</sup>. Co ciekawe, bardziej konfrontacyjną pozycję zajął Drawicz, który stwierdził, że w analizie „zmieniłyby jedynie akcenty”. Komentarz „Gazety Wyborczej” nazwał zaś „histerycznym” i „podjudzającym” (Nowakowska, Michnik 1995). W publicznej odpowiedzi na te zarzuty Adam Michnik wsparł wcześniejsze stanowisko gazety w sprawie listu oraz zwrócił się bezpośrednio do Drawicza („Nieprawdaż, Andrzeju?”), wypominając mu zbyt dużą emocjonalność w atakach na „Wyborczą” (Nowakowska, Michnik 1995).

Konflikt na poziomie dyskursywnym z przedstawicielami elity solidarnościowej miał odzwierciedlenie w zajmowanej przez Drawicza pozycji

---

<sup>6</sup> Warto zauważyć, że wówczas nie po raz pierwszy Aleksander Kwaśniewski zdystansował się wobec ofensywnych działań postkomunistycznych polityków w zakresie polityki zagranicznej. Podobne stanowisko zajął wobec kontrowersyjnego raportu specjalnej podkomisji Komisji Spraw Zagranicznych Sejmu, która skrytykowała politykę kadrową w resorcie spraw zagranicznych w okresie rządów elity postsolidarnościowej (Gazeta 1996; Skalski 1996).

w przestrzeni opinii. W szczególności możemy mówić o jego przejściu z części „postsolidarnościowej” do tej bliższej elitom postkomunistycznym. W skrócie można to określić jako przejście z „Tygodnika Powszechnego” do „Wiadomości Kulturalnych”<sup>7</sup>, co obrazuje poniższe zestawienie — pokazujące, gdzie w ciągu pierwszych siedmiu lat III RP ukazywały się teksty Drawicza poświęcone kwestiom politycznym.

Ewolucja pozycji Drawicza w przestrzeni opinii

	„Życie Warszawy”	„Wprost”	„Rzeczpospolita”	„Gazeta Wyborcza”	„Tygodnik Powszechny”	„Polityka”	„Przeгляд Tygodniowy”	„Wiadomości Kulturalne”
1989				4	4			
1991	1		1		2			
1992			2		2	3		
1993		1		3		2		
1994		1		2	2	1		
1995		1	1	1	1	1		
1996				1 <sup>a</sup>		6	18 <sup>b</sup>	3

<sup>a</sup> Chodzi o wywiad, w którym Drawicz był przepytany o motywacje „przejścia” do obozu postkomunistycznego (Drawicz, Bikont, Szczęsna 1996).

<sup>b</sup> Większość z tych artykułów stanowią cotygodniowe felietony z cyklu „Mała lekcja rosyjskiego” (zapoczątkowanego w tygodniku „Wprost”).

Źródło: opracowanie własne na podstawie katalogu Biblioteki Narodowej.

Polemika między Drawiczem a Michnikiem wykracza, jak się wydaje, poza sprawę „tajnego listu”, a nawet zaangażowania Drawicza po stronie elit postkomunistycznych, i dotyczy kwestii stopnia i warunków legitymizacji elit postkomunistycznych przez byłych opozycjonistów. Obu intelektualistów łączyła generalnie koncyliacyjna postawa wobec dawnych przeciwników. O ile jednak Michnik „akceptował” legitymację postkomunistów do sprawowania rządów warunkowo (przy czym jednym z głównych warunków była kontynuacja prozachodniej polityki zagranicznej wyznaczonej przez rządy solidarnościowe), o tyle postawa Drawicza idzie dalej. Albowiem to, co dla Michnika było obciążeniem dla SLD (a zarazem ich polityczną słabością) — a więc realnie lub potencjalnie zbyt ugodowy („wasalny”) stosunek do władz na Kremlu, dla Drawicza było jednym

<sup>7</sup> Ten tygodnik powstał dzięki dotacji z Ministerstwa Kultury w okresie rządów SLD-PSL i zakończył swoją działalność po oddaniu władzy przez obóz postkomunistyczny w 1997 roku.

z ważnych powodów, dla których zaangażował się po ich stronie<sup>8</sup>. Należy tutaj zaznaczyć, że wielokrotnie wyrażany przez niego sceptycyzm wobec nazbyt prozachodniej orientacji polskiej polityki zagranicznej oraz promowania geopolitycznej roli Polski jako „pomostu” między Wschodem a Zachodem (zob. np. Drawicz 1993) sytuował go na pozycji podwójnie zdominowanej (jako zwolennika opcji „realistycznej” oraz przeciwnika jednoznacznie prozachodniej polityki zagranicznej).

Zasygnalizowana postawa Kwaśniewskiego, a przede wszystkim jego dokonania w polityce wschodniej, które zyskały uznanie reprezentantów opcji „prometejskiej” (zob. np. Giedroyc 1996), każą sądzić, że doskonale zdawał sobie sprawę z owej słabości i ryzyka związanego z próbami podważenia dominacji bieguna „prozachodniego” wewnątrz polskich elit w celu wdrażania idei bliskich obozowi „realistycznemu”. Trudno więc przypuszczać — jak uczynił to jeden z moich rozmówców, bliski opcji „realistycznej” — że gdyby nie nagła śmierć Drawicza w 1997 roku, obóz „realistyczny” miałby szansę na skuteczną rywalizację z ideowymi (i politycznymi) oponentami. Jako dodatkowe potwierdzenie tej tezy można wskazać przywoływaną już osobę innego uznanego poplecznika Rosji — Andrzeja Walickiego, którego poglądy (w tym na stosunki polsko-rosyjskie) wywoływały silne napięcia i marginalizację wśród przedstawicieli obozu „prometejskiego” (Czech 2015; Wiatr 2020).

## ZAKOŃCZENIE

Rozważania te miały na celu zaprezentowanie strukturalnego wyjaśnienia marginalizacji w przestrzeni opinii po 1989 roku uznanego opozycjonisty i znawcy Rosji Andrzeja Drawicza. W tym celu została przeprowadzona analiza trajektorii poglądów i kariery Drawicza, a także ewolucji struktury polskiej przestrzeni opinii na temat Rosji i spraw wschodnich. Pozwoliła ona na pokazanie, że trwający przy swych „wyjściowych” poglądach na omawiane tematy Drawicz przesunął się z rdzenia przestrzeni opinii na początku transformacji na jej margines, związany z częścią elit postkomunistycznych i tradycją „realistyczną” w myśleniu o stosunkach polsko-rosyjskich w połowie lat dziewięćdziesiątych. Podobną pozycję zaj-

---

<sup>8</sup> Znajduje to potwierdzenie w słowach Drawicza, który miał tłumaczyć Bohdanowi Skaradzińskiemu: „U Kwaśniewskiego i Oleksego jest chociaż szansa, niech ci będzie: teoretyczna, zrobienia czegoś pożytecznego na Wschód dopóki moja firma «dysydenta», przecież nieostatniego w szeregu, ma u socjaldemokratów jakąś, polityczną, wartość handlową” (Skaradziński 1997, s. 176).

mowali (lub wciąż zajmują) inni znani polscy intelektualiści, w tym Andrzej Walicki, Bronisław Łagowski czy Andrzej Romanowski. Zarysowany obraz pozwala na analizę szczegółowych debat toczonych w owym czasie. Niektóre z poczynionych obserwacji na temat strukturalnych podziałów wewnątrz polskich elit wykraczają poza kontekst omawianej tematyki. Podobnie wydaje się, że zastosowany model teoretyczny ma potencjał objaśniania także innych zjawisk w przestrzeni opinii.

## BIBLIOGRAFIA

- Bieleń Stanisław, 1991, *Związek Radziecki a Polska racja stanu*, Uniwersytet Warszawski, Centrum Badań Radzieckich, Warszawa.
- Bieleń Stanisław, 1997, *Długa droga do przyszłości*, „Wiadomości Kulturalne”, nr 51–52, s. 17.
- Bieleń Stanisław, 1998, *Andrzej Drawicz — rzecznik zbliżenia dwu państw i narodów*, w: Michał Dobroczyński (red.), *Polacy i Rosjanie. Czynniki zbliżenia*, Centrum Badań Wschodnich Uniwersytetu Warszawskiego–Wydawnictwo Adam Marszałek, Warszawa–Toruń, s. 9–36.
- Borkowicz Jacek, 2007, *W poszukiwaniu gwarancji. Prometejski nurt polskiej myśli wschodniej*, w: Jacek Borkowicz, Jacek Cichocki, Katarzyna Pełczyńska-Nałęcz (red.), *Okręt Koszykowa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 47–63.
- Bourdieu Pierre, 1975, *L'ontologie politique de Martin Heidegger*, „Actes de la recherche en sciences sociales” (<https://doi.org/10.3406/arss.1975.2485>).
- Bourdieu Pierre, 1984, *Homo academicus*, Les Éditions de Minuit, Paris.
- Bourdieu Pierre, Wacquant Loïc J. D. 2001. *Zaproszenie do socjologii refleksyjnej*, tłum. Anna Sawisz, Oficyna Naukowa, Warszawa.
- Bratkiewicz Jarosław, 1994, *Kierunek wschodni: perspektywy podejścia strategicznego*, w: Roman Kuźniar (red.), *Między polityką a strategią: Polska w środowisku międzynarodowym*, Scholar, Warszawa.
- Bromke Adam, 1967, *Poland's Politics: Idealism vs. Realism*, Harvard University Press, Cambridge.
- Chudziński Edward, Komorowski Adam, Rydzewski Włodzimierz, 1996, „Trzech na jednego” z *Andrzejem Drawiczem*, „Zdanie” 108 (2).
- Czech Mirosław, 2015, *Profesor opiewa Putina*, „Gazeta Wyborcza”, 18–19 lipca (<http://wyborcza.pl/magazyn/1,124059,18376633,profesor-opiewa-putina.html>).
- Drawicz Andrzej, 1989a, *Pocałunek na mrozie*, Polonia, London.
- Drawicz Andrzej, 1989b, *Widmo a sprawa polska*, „Gazeta Wyborcza”, nr 41, 4 lipca.
- Drawicz Andrzej, 1991a, *Moskiewskie przedwiośnie*, „Tygodnik Powszechny”, nr 13.
- Drawicz Andrzej, 1991b, *Wschód i polityka*, „Życie Warszawy”, nr 218, 17 września.
- Drawicz Andrzej, 1993, *Rosjo dokąd?*, „Przekrój”, nr 18, 2 maja.
- Drawicz Andrzej, 1995, *Kwaśniewski, mimo wszystko*, „Gazeta Wyborcza”, nr 264, 14 listopada.
- Drawicz Andrzej, 1997, *Wczasy pod lufą*, Philip Wilson, Warszawa.
- Drawicz Andrzej, Bereś Witold, 1994, *Pojąc Rosję rozumem*, „Tygodnik Powszechny”, nr 22.
- Drawicz Andrzej, Bikont Anna, Szczęsna Joanna, 1996, *Nie liczy się przeszłość, ale osobowość*, „Gazeta Wyborcza”, nr 59, 9 marca.



- Dudek Antoni, 2016, *Historia polityczna Polski 1989–2015*, Znak Horyzont, Kraków.
- Dudek Antoni, 2019, *Od Mazowieckiego do Suchockiej. Pierwsze rządy wolnej Polski*, Znak Horyzont, Kraków.
- Engelgard Jan, 2014, *Co zostało z myśli politycznej Ruchu Młodej Polski?*, „Myśl Polska” (<http://www.mysl-polska.pl/node/5>).
- Friszke Andrzej, 1994, *Opozycja polityczna w PRL 1945–1980*, Aneks, Londyn.
- Gasztold-Señ, 2019, *Towarzysze z betonu*, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa.
- „Gazeta Wyborcza”, 1989, *Nasz prezes*, 25 września.
- „Gazeta Wyborcza”, 1995a, *Poufny raport dla posłów SLD*, 2 października.
- „Gazeta Wyborcza”, 1995b, *Tylko jedna polityka*, 3 października.
- „Gazeta Wyborcza”, 1996, *Jak Skubiszewski popsuł PRL*, 23 czerwca.
- Gdula Maciej, 2016, *Kaczyński na rodeo*, „Krytyka Polityczna” (<https://krytykapolityczna.pl/felietony/maciej-gdula/gdula-kaczynski-na-rodeo/>).
- Georgakakis Didier, Lebaron Frédéric, 2018, *Yanis (Varoufakis), the Minotaur, and the Field of Eurocracy*, „Historical Social Research” (<https://doi.org/10.12759/hsr.43.2018.3.216-247>).
- Giedroyc Jerzy, 1990, *W poszukiwaniu dróg wyjścia z kryzysu*, „Kultura” 520–521 (1–2), s. 78–83.
- Giedroyc Jerzy, 1996, *Notatki Redaktora*, „Kultura”, nr 7–8, s. 131.
- Goldfar Jeffrey C., 1980, *The Persistence of Freedom: The Sociological Implications of Polish Student Theate*, Westview Press, Boulder.
- Golińczak Marek, 2009, *Związek Radziecki w myśli politycznej polskiej opozycji w latach 1976–1989*, Arcana, Kraków.
- Grabowska Mirosława, 2004, *Podział postkomunistyczny*, Scholar, Warszawa.
- Grochowska Małgdalena, 2014, *Jerzy Giedroyc: do Polski ze snu*, Wielka Litera, Warszawa.
- Heller Michał, 1989, *Maszyna i śrubki: Jak hartował się człowiek sowiecki*, Pomost, Warszawa.
- Hilgers Mathieu, Mangez Eric, 2015, *Introduction to Pierre Bourdieu's Theory of Social Fields*, w: Mathieu Hilgers, Eric Mangez (red.), *Bourdieu's Theory of Social Fields: Concepts and Applications*, Routledge, London.
- Hofman Iwona, Unger Leopold (red.), 2010, *Teczki Giedroycia*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- I Panu Bogu świeczkę, I diabłu ogarek...*, 1990, „Kultura” 508–509 (1–2).
- Jacobs Ronald N., Townsley Eleanor, 2011, *The Space of Opinion: Media Intellectuals and the Public Sphere*, Oxford University Press, New York–Oxford (<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199797929.001.0001>).
- Jastrun Tomasz (Smecz), 1990, *Z ukosa*, „Kultura” 513 (6).
- Kania Dorota, Targalski Jerzy, Marosz Maciej, 2013, *Resortowe dzieci. Media*, Wydawnictwo Fronda, Warszawa.
- Kolasa-Nowak Agnieszka, 2010, *Zmiana systemowa w Polsce w interpretacjach socjologicznych*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Kornat Marek, 1998, *Spory o Kucharzewskiego*, „Arcana”, nr 25–26.
- Kornat Marek, 2007, *Niezwykła koniunktura, niewykorzystane szanse (Jerzy Giedroyc i Okrągły Stół — 1989)*, w: Łukasz Jasina, Jerzy Kłoczowski, Andrzej Gil (red.), *Aktualność przesłania paryskiej „Kultury” w dzisiejszej Europie*, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin, s. 219–242.

- Kornat Marek (red.), 2012, *Jerzy Giedroyc – Czesław Miłosz. Listy 1973–2000*, Czytelnik, Warszawa.
- Kornat Marek, 2017, „Czy geopolityka straciła znaczenie?”. *Stefan Kisielewski i Jerzy Giedroyc oraz ich spór o realizm i stosunek do Rosji*, w: Iwona Hofman (red.), „Kultura” i jej odbiór w Polsce, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń–Paryż, s. 229–255.
- Kowal Paweł, 2018, *Testament Prometeusza*, Instytut Studiów Politycznych PAN–Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego, Warszawa.
- Łagowski Bronisław, 2016, *Polska chora na Rosję*, Fundacja Oratio Recta, Warszawa.
- Lebaron Frédéric, 2017, *Foucault and Bourdieu at the Collège de France*, „Praktiske Grunde”, nr 1–2, s. 17–28.
- Ligarski Sebastian, Majchrzak Grzegorz, 2016, *Wojna o eter. Media elektroniczne od solidarnościowego karnawału do początków rządów solidarnościowych*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa.
- Majewski Michał, Reszka Paweł, 2002, *I ty byłeś w Towarzystwie*, „Rzeczpospolita”, 16 marca ([https://archiwum.rp.pl/artykul/377499\\_I.ty\\_byles\\_w.towarzystwie.html](https://archiwum.rp.pl/artykul/377499_I.ty_byles_w.towarzystwie.html)).
- Michnik Adam, 1989, *Pałka i kompleks*, „Gazeta Wyborcza”, 7 czerwca.
- Michnik Adam, 1990, *Wolność Litwy to wolność Rosji*, „Gazeta Wyborcza”, 4 kwietnia.
- Michnik Adam, 1991a, *Demonstranci i wojsko*, „Gazeta Wyborcza”, 29 marca.
- Michnik Adam, 1991b, *Do przyjaciół Litwinów*, „Gazeta Wyborcza”, 14 stycznia.
- Michnik Adam, 1991c, *Układ pogrzebany*, „Gazeta Wyborcza”, 2 lipca.
- Michnik Adam, 1994, *Żadnych marzeń panowie*, „Gazeta Wyborcza”, 28 grudnia.
- Mieroszewski Juliusz, 1973, *Polska Ostpolitik*, „Kultura” 309 (6).
- Najgłupsze zdanie roku*, 1991, „Kultura” 523 (4).
- Nowak Andrzej, 1995, *Jak rozbić rosyjskie imperium*, Warszawska Oficyna Wydawnicza GRYF, Warszawa.
- Nowak Andrzej, 1998, *Polacy, Rosjanie i biesy: studia i szkice historyczne z XIX i XX wieku*, Arcana, Kraków.
- Nowakowska, Agata, Michnik Adam, 1995, *Nasze podjudzanie*, „Gazeta Wyborcza”, 4 października.
- Od redakcji*, 1990, „Kultura” 511 (4).
- Ostrowski Michał, 1987, *Ex oriente lux*, „Kultura” 477 (6).
- Pawłowski Witold, 1992, *Sowietologia stosowana*, „Polityka”, nr 42.
- Polityka wschodnia Polski*, 1995, Departament Studiów i Planowania–PISM. Ministerstwo Spraw Zagranicznych.
- Popper Karl, 1968, *The Autonomy of Sociology*, w: J. B. Schneewind (red.), *Mill. Modern Studies in Philosophy*, Palgrave Macmillan, London ([https://doi.org/10.1007/978-1-349-15313-8\\_19](https://doi.org/10.1007/978-1-349-15313-8_19)).
- Praczk Ryszard, 1994, *Teatr satyryków STS*, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa.
- Przebinda Grzegorz, 1996, *Rosja Polaków. Między sentymentem a resentymentem*, „Rzeczpospolita”, 14–15 grudnia.
- Przebinda Grzegorz, 1998, *Historia obudzona metaforą... (Andrzej Drawicz w „Tygodniku Powszechnym”, 1982–1995)*, w: Aleksandra Wieczorek (red.), *Rosyjskie ślady Andrzeja Drawicza: materiały z sympozjum, które odbyło się 22 maja 1998 r. w Uniwersytecie Opolskim w pierwszą rocznicę śmierci Andrzeja Drawicza*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 31–50.

- Romanowski Andrzej, 1997, *Zmarł Andrzej Drawicz*, „Tygodnik Powszechny”, nr 21.
- Rzetelska-Feleszko Ewa, 1998, *Andrzej Drawicz — Profesor w Instytucie Sławistyki Polskiej Akademii Nauk*, w: Aleksandra Wieczorek (red.), *Rosyjskie ślady Andrzeja Drawicza: materiały z sympozjum, które odbyło się 22 maja 1998 r. w Uniwersytecie Opolskim w pierwszą rocznicę śmierci Andrzeja Drawicza*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 27–30.
- Sasanka Paweł, 2018, *Historia walki na dwa fronty. Władza — prasa — dziennikarze 1953–1955/1956, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 16*, s. 85–137.
- Semczuk Antoni, 1998, *Młodość rusycystyczna polonisty Andrzeja Drawicza*, w: Aleksandra Wieczorek (red.), *Rosyjskie ślady Andrzeja Drawicza: materiały z sympozjum, które odbyło się 22 maja 1998 r. w Uniwersytecie Opolskim w pierwszą rocznicę śmierci Andrzeja Drawicza*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 19–25.
- Semczuk Antoni, 2016, *Kartki o powstaniu i rozwoju rusycystyki na Uniwersytecie Warszawskim*, w: Zofia Boglewska-Hulanicka (red.), *Nasz Uniwersytet. Wspomnienia pracowników Uniwersytetu Warszawskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 377–387.
- Skalski Ernest, 1996, *Sejmowa woń PRL*, „Gazeta Wyborcza”, 23 czerwca.
- Skaradziński Bohdan, 1997, *Andrzejowi Drawiczowi — remanent pamięci*, „Więź”, nr 465.
- Skubiszewski Piotr, Stańczyk Janusz (red.), 2016, *Krzysztof Skubiszewski. Minister Spraw Zagranicznych RP 1989–1993*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Staniszki Jadwiga, 1995, *Polityka postkomunistycznej instytucjonalizacji w perspektywie historycznej*, w: Antoni Sułek, Józef Styk (red.), *Ludzie i instytucje. Stawianie się ładu społecznego. Pamiętnik IX Ogólnopolskiego Zjazdu Socjologicznego*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Staniszki Jadwiga, 2001, *Postkomunizm, słowo/obraz terytoria*, Gdańsk.
- Stasiński Piotr, 1995, *Polityka jawna i polityka wstydliva?*, „Gazeta Wyborcza”, 2 października.
- Sucharski Tadeusz, 2008, *Polskie poszukiwania „innej” Rosji. O nurcie rosyjskim w literaturze Drugiej Emigracji*, słowo/obraz terytoria, Gdańsk.
- Szczukin Wasilij, 1998, *Te ślady zatrzeć się nie mogą. O życiu i pracach Andrzeja Drawicza (1939–1997)*, w: Aleksandra Wieczorek (red.), *Rosyjskie ślady Andrzeja Drawicza: materiały z sympozjum, które odbyło się 22 maja 1998 r. w Uniwersytecie Opolskim w pierwszą rocznicę śmierci Andrzeja Drawicza*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 7–17.
- Szeląg Stanisław, Bieleń Stanisław, 2014, *Prof. Stanisław Bieleń: rusofobia jest zjawiskiem powszechnym w Polsce*, Onet.pl (<https://wiadomosci.onet.pl/tylko-w-onecie/prof-stanislaw-bielen-rusofobia-jest-zjawiskiem-powszechnym-w-polsce/bwyzh>).
- Śliwowska Wiktoria, Śliwowski René, 1997, *Andrzej Drawicz (1932–1997)*, „Slavia Orientalism” 46 (3), s. 355–357.
- Targalski Jerzy, 2014, *Polacy wobec kwestii wschodniej*, w: Jan Skórzyński (red.), *Na przekór geopolityce. Europa Środkowo-Wschodnia w myśli politycznej polskiej opozycji demokratycznej 1976–1989*, Kancelaria Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa, s. 99–112.
- Turkowski Andrzej, 2019, *Nauka w służbie polityki wschodniej*, „Res Publica Nova”, nr 1 (232).
- Turkowski Andrzej, 2020, *Zmagania na peryferiach*, Scholar, Warszawa.
- Walicki Andrzej, 2019, *O Rosji inaczej*, Fundacja Oratio Recta, Warszawa.
- Warczuk Tomasz, Dębska Hanna, 2019, *Nierówności w nauce i ich uwarunkowania: polskie (sub)pole filozofii prawa*, „Przegląd Socjologiczny”, t. 68 (2), s. 55–79.
- Wiatr Jerzy, 2020, *Andrzej Walicki — filozof niepokorny*, „Dziennik Trybuna”, 24 sierpnia (<https://trybuna.info/polska/andrzej-walicki-filozof-niepokorny/>).
- Wojciechowski Marcin, 2000, *Zawód Rosja*, „Gazeta Wyborcza”, 25 maja.

- Wspomnienie o Andrzeju Drawiczu*, 1997, „Polityka Wschodnia”, nr 1.
- Wydarzenia miesiąca. Kraj — blok wschodni*, 1990, „Kultura” 508–509 (1–2).
- Zajączkowski Wojciech, 1990, *Przyszłość polskiej polityki wschodniej*, „Res Publica”, nr 9.
- Zarycki Tomasz, 2004, *Uses of Russia: The Role of Russia in the Modern Polish National Identity*, „East European Politics and Societies”, t. 8(4), s. 595–627 (<https://doi.org/10.1177/0888325404269758>).
- Zarycki Tomasz, 2009, *The power of the intelligentsia: The Rywin Affair and the challenge of applying the concept of cultural capital to analyze Poland's elites*, „Theory and Society”, t. 38(6), s. 613–648.
- Zarycki Tomasz, 2011, *From Soviet to a Western-dominated political scene: the geopolitical context of politics in Poland*, w: Barbara Törnquist-Plewa, Krzysztof Stala (red.), *Cultural Transformations after Communism: Central and Eastern Europe in Focus*, Nordic Academic Press, Lund, s. 82–108.

A STUDY OF MARGINALIZATION—ANDRZEJ DRAWICZ  
AND THE POLISH SPACE OF OPINION IN REGARD TO RUSSIA

Andrzej Turkowski  
(University of Warsaw)

A b s t r a c t

The aim of the article is to show the evolution of structural divisions within Polish elites from the perspective of changes in Polish-Russian relations after 1989. In order to describe the formation of the Polish space of opinion on the topic, the author interprets the unexpected marginalization of the famous Russian expert Andrzej Drawicz (1939–1997) in the Third Polish Republic. The article contributes to an understanding of the dynamics shaping Polish debates about Russia, and also —by tracing Drawicz's career trajectory—presents a model of biographical analysis that allows the social dimension to be taken into account.

*key words:* Andrzej Drawicz, Polish–Russian relations, biographical analysis, space of opinion, history of Poland after 1989

*słowa kluczowe:* Andrzej Drawicz, stosunki polsko-rosyjskie, analiza biograficzna, przestrzeń opinii, historia Polski po 1989 r.